

УДК 343.126.2

В.Г. Дрозд,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ЯК ВИДУ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Проаналізовано чинне кримінальне процесуальне законодавство у контексті застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу під час досудового розслідування. Визначено позитивні та негативні моменти щодо застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу, а також надані пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства для врахування особливостей певних категорій осіб (вік, стан здоров'я, сімейний стан тощо) при обранні цього запобіжного заходу.

Ключові слова: домашній арешт, досудове розслідування, запобіжний захід.

Проанализировано действующее уголовное процессуальное законодательство в контексте применения домашнего ареста как вида меры пресечения в ходе досудебного расследования. Определены положительные и отрицательные моменты по применению домашнего ареста как вида меры пресечения, а также представлены предложения по совершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства для учета особенностей определенных категорий лиц (возраст, состояние здоровья, семейное положение и т.п.) при избрании данной меры пресечения.

Ключевые слова: домашний арест, предварительное расследование, мера пресечения.

Analysis of the current criminal procedural law in the context of the application form of a house arrest as a preventive measure during the preliminary investigation is carried out. Positive and negative aspects of the use of house arrest as a form of preventive measures, and several suggestions for an improvement of the current criminal procedural legislation for the account of the characteristics of certain categories of persons (age, medical condition, marital status, etc.) at the selection of a measure of restriction.

Keywords: house arrest, measure of restriction, preliminary investigation.

З початком розбудови незалежної України захист прав і свобод людини став одним з основних її пріоритетів. Саме ставлення держави до прав і свобод людини є показником ступеня набуття нею демократичності. Після ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 17 липня 1997 р. та основних протоколів до неї, яка стала невід'ємною частиною вітчизняної правової системи, українське законодавство в кримінальній сфері поступово переймало європейські стандарти захисту прав і свобод людини. Однак найбільш проблемним у кримінальному судочинстві України є приведення у відповідність до Конвенції чинного законодавства і практики його застосування щодо обрання запобіжних заходів.

Особливість застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу полягає в тому, що його реалізація в кримінальному провадженні відбувається до набрання обвинувальним вироком законної сили, тобто стосовно особи, яка відповідно до вимог принципу презумпції невинуватості вважається невинуватою

у вчиненні злочину. А тому законність його обрання та вимоги щодо належного забезпечення прав і свобод людини при його реалізації вимагають від правоохоронних органів та суду надзвичайної зваженості й обґрунтованості при прийнятті рішення про його застосування, оскільки завжди існує імовірність притягнення невинного до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають наукові дослідження, присвячені проблемним питанням захисту прав і свобод людини при застосуванні домашнього арешту як виду запобіжного заходу під час досудового розслідування, які недостатньо теоретично опрацьовані й потребують подальшого розроблення та практичного застосування.

Проблемам функціонування інституту запобіжних заходів, а водночас і висвітленню питань щодо захисту прав та свобод учасників кримінального судочинства, відносно яких застосовуються запобіжні заходи, присвячені наукові праці таких відомих вчених, як: Ю.П. Аленіна, О.І. Білоусова, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, Є.Г. Коваленка, В.Т. Малярєнка, В.Т. Нора, П.П. Пилипчука, М.А. Погорецького, В.М. Тертишника, О.І. Тищенко, Л.Д. Удалової, В.П. Шибіко, О.Г. Шила та ін.

Водночас ці наукові роботи стосувалися окремих аспектів застосування запобіжних заходів, а дослідження процесуальних особливостей застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу під час досудового розслідування не проводилося.

Домашній арешт (ст. 181 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)) полягає в обмеженні свободи пересування підозрюваного, обвинуваченого шляхом заборони йому залишати житло цілодобово або в певний період доби (наприклад з 20 до 8 години). Вибір режиму обмеження визначається з врахуванням ризиків, визначених в ст. 177 КПК України та обставин, перерахованих у ст. 178 КПК України [1].

Під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту суд має з'ясувати місце проживання підозрюваного, обвинуваченого.

Правильною слід вважати практику тих слідчих суддів, які застосовують цей запобіжний захід у згаданих випадках, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши усі обставини в сукупності, у тому числі: міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців (місце їх фактичного проживання); достатність застосування такого запобіжного заходу для запобігання ризикам, визначеним у ст. 177 КПК України, зокрема спробам підозрюваного, обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду тощо.

Суду слід мати на увазі, що при виконанні такої ухвали в судовому провадженні орган внутрішніх справ зобов'язаний негайно повідомити суд про взяття на облік особи, стосовно якої застосовано домашній арешт.

У сучасних умовах слід поставити наголос саме на домашньому арешті як *альтернативі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою*.

Якщо проаналізувати досвід Російської Федерації, домашній арешт було запроваджено із прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації (далі – КПК РФ) ще у 2001 р. (ст. 107 КПК РФ). Домашній арешт як запобіжний захід застосовується за судовим рішенням до підозрюваного чи обвинуваченого, якщо до нього неможливо застосувати інший, м'якший захід, і передбачає перебування особи в повній або частковій ізоляції від суспільства в житловому приміщенні, у якому вона проживає як власник, виймач або на інших законних підставах, із покладенням на неї обмежень та заборон і здійснення нагляду за нею. Цікаво, що кримінальний процес РФ передбачає можливість

відбувати домашній арешт у відповідному медичному закладі. Так, домашній арешт як запобіжний захід в РФ та Україні мають відмінності як в видах обмежень, так і в правових наслідках. Зокрема, відповідно до ч. 10 ст. 109 КПК РФ строк домашнього арешту зараховується в строк тримання під вартою [2]. У КПК України цього не передбачено.

У кримінально-процесуальному законодавстві республік Казахстану і Молдови законодавець *виділяє категорію осіб*, для яких через певні умови, а саме: досягнення відповідного віку, стану здоров'я, сімейного стану повна ізоляція є нецільною й доречно обрати запобіжний захід у вигляді домашнього арешту [3; 4].

Отже, особливості щодо певних категорій осіб (вік, стан здоров'я, сімейний стан тощо) повинні враховуватися при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту і в КПК України.

Домашній арешт має застосовуватись в тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою – занадто суворим. Під час досудового розслідування кримінальних проступків запобіжний захід у вигляді домашнього арешту не застосовується (ст. 299 КПК України).

Строк домашнього арешту не може перевищувати 2-х місяців. Цей строк може бути продовжений за клопотанням прокурора у разі необхідності та в межах строку досудового розслідування. При цьому сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати 6 місяців. Після закінчення цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

Окрім того, при застосуванні домашнього арешту як запобіжного заходу на підозрюваного, обвинуваченого може бути покладений один або кілька обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України. Так, застосування електронного засобу контролю полягає в закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та має сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії (ч. 1 ст. 195 КПК України). Порядок застосування електронних засобів контролю регламентовано наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 696 “Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю” [5] та наказом МВС України від 31 серпня 2013 р. № 845 “Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту” [6].

Так, у 2013 р. електронні засоби контролю (далі – ЕЗК) було застосовано: слідчими до 107 осіб; працівниками органів внутрішніх справ до 182 осіб. Крім того, за допомогою ЕЗК було виявлено 235 порушень покладених на підозрюваних, обвинувачених обов'язків, у тому числі: 24 випадки ухилення від контролю шляхом умисного зняття електронного браслета; 10 випадків ухилення від контролю шляхом пошкодження ЕЗК; 7 випадків ухилення від контролю шляхом іншого втручання в роботу ЕЗК [7].

На відміну від КПК України, в абз. 2, 3 ст. 149 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан чітко визначено, що при здійсненні нагляду за дотриманням арештованим встановлених обмежень виходу із житла орган, який провадить кримінальний процес, має право в будь-який період доби перевіряти його перебування за місцем проживання. Відповідно, перевірка проводиться не

більше двох разів в денний час і не більше одного разу в нічний час, й перебування посадових осіб в житлі арештованого допускається за згодою цієї особи і осіб, які проживають разом із ним, й не повинна перевищувати тридцяти хвилин [3].

Слід зауважити, що електронна система спостереження не єдина складова домашнього арешту. Його можна забезпечити і без застосування електронних пристроїв, базуючись переважно на традиційних заходах, а саме на раптових візитах правоохоронців до місця перебування арештованого, перевірках у телефонному режимі тощо.

Відмова від носіння засобу електронного контролю, умисне зняття, пошкодження або інше втручання в його роботу з метою ухилення від контролю, а також намагання вчинити зазначені дії є невиконанням обов'язків, покладених судом на підозрюваного, обвинуваченого при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (ч. 6 ст. 195 КПК України), що є підставою для застосування більш жорсткого запобіжного заходу чи накладення грошового стягнення (ч. 2 ст. 179 КПК України).

Як і всі інші запобіжні заходи, домашній арешт застосовується на підставі ухвали слідчого судді, суду. Проте в ухвалі слідчого судді, суду про застосування домашнього арешту, окрім загальних вимог, визначених в ст. 196 КПК України, має бути зазначена точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати.

Контроль за дотриманням підозрюваним, обвинуваченим умов домашнього арешту покладений на працівників ОВС. У ч. 5 ст. 181 КПК України зазначено, що з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, працівники органів внутрішніх справ наділені відповідними правами, зокрема з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань, використовувати електронні засоби контролю. Періодичність відвідування визначається начальником органу внутрішніх справ. При цьому, якщо згідно з умовами застосованого запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому заборонено залишати житло цілодобово, відвідування його місця проживання повинно здійснюватися не рідше одного разу на сім днів.

Під час відбування домашнього арешту особа має можливість перебувати на волі або за місцем проживання, не перериваючи сімейних та суспільних зв'язків, а не в ізольованій від суспільства установі. Особливо це стосується групи осіб із особливими потребами, перебування яких під вартою є небажаним, зокрема це: 1) особи, які страждають на певні хронічні хвороби, хвороби, що не підлягають лікуванню; 2) неповнолітні, що обвинувачуються у вчиненні злочинів, адже їхнє перебування в ізоляторі тимчасового тримання чи в слідчому ізоляторі негативно впливає на ще несформовану дитячу психіку; 3) особи похилого віку; 4) особи, які мають на утриманні неповнолітніх дітей, та ін.

Про ефективність застосування ЕЗК в Україні ще рано вести мову. Якщо взяти до уваги досвід застосування ЕЗК який існує на сьогодні в Україні, то можна відзначити відсутність чіткої регламентації щодо дій співробітників територіального підрозділу уповноваженого підрозділу, які мають здійснювати цілодобовий контроль за використанням особою ЕЗК. Тобто відсутність налагодженої взаємодії служб та підрозділів органів внутрішніх справ з цього питання сприяє несвоєчасному реагуванню на сигнал тривоги, що надходить на пульт моніторингу. І як наслідок, застосування ЕЗК до підозрюваних (обвинувачених) не може гарантувати виконання ними зобов'язань, передбачених обранням стосовно них запобіжним заходом.

Запобіжний захід може бути змінено, якщо: 1) його обрано необґрунтовано чи незаконно, але є підстави для обрання іншого заходу; 2) суттєво змінилися

обставини, які було взято до уваги при обранні запобіжного заходу (наприклад, змінилася кваліфікація кримінального правопорушення, стан здоров'я обвинуваченого).

Запобіжний захід негайно припиняє свою дію (ст. 203 КПК України) після: 1) закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу; 2) ухвалення виправдувального вироку; 3) закриття кримінального провадження.

Таким чином, можна виділити позитивні моменти використання домашнього арешту: 1) застосування домашнього арешту є ефективною, гуманною альтернативою тримання під вартою (його запровадження є прогресивним для України, зважаючи на підвищену увагу європейської спільноти до цього питання); 2) зменшення кількості заарештованих та відправлених до СІЗО осіб, що дасть змогу державі заощаджувати на утриманні осіб під вартою, доставлені їх до суду, а в подальшому, якщо такі засоби контролю будуть використовуватися в Україні й до засуджених, – значно зменшить наповненість місць позбавлення волі та затрати на їх утримання; 3) домашній арешт дасть особам, які вчинили у своєму житті злочин, шанс на виправлення, уникнувши пагубного впливу кримінального середовища в закладах позбавлення волі; 4) забезпечення прав та свобод осіб з особливими потребами (психічно хворих, неповнолітніх, осіб похилого віку, вагітних і т. д.).

Недоліки запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту: 1) не визначено категорію (перелік) осіб, до яких може застосовуватися запобіжний захід у вигляді домашнього арешту; 2) не визначено категорію злочинів, за вчинення яких до осіб може обиратися цей вид запобіжного заходу; 3) відсутність відпрацьованого алгоритму взаємодії працівників територіальних підрозділів ОВС під час реагування на сигнали про порушення запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту; 4) необхідність підготовки спеціальної категорії працівників, відповідальних за дію ЕЗК та компетентних у їх використанні; недостатня кількість яких призводить до можливостей підозрюваних (обвинувачених) зникнути з місць їх проживання і покинути межі України; 5) відсутність належної інформаційно-технічної бази, яка б допомогла забезпечити функціонування механізму електронного контролю через систему глобальних навігаційних супутникових систем GPS / ГЛОНАСС.

Вважаємо, що усунення законодавцем наявних на сьогодні недоліків та прогалин, які виникають у процесі застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та ЕЗК, а також врахування зарубіжного досвіду з цього питання дозволить практичним працівникам уникнути зайвих як процесуальних, так і організаційних проблем під час застосування зазначеного запобіжного заходу та ЕЗК, а як результат – досягнення мети застосування цього нового електронного засобу контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого шляхом фіксації місця його перебування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
2. Уголовно-процессуальный кодекс РФ : Закон РФ от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ // Российская газета. – 22 декабря 2001 г.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы : ЮРИСТ, 2005. – 217 с.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Молдовы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.cis-legal-reform.org/document.asp?id=7192](http://www.cis-legal-reform.org/document.asp?id=7192).
5. Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 696 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 76. – Ст. 3093.

6. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31 серпня 2013 р. № 845 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 89. – Ст. 3287.

7. Показники статистичної звітності щодо кримінальних проваджень за 2013 р. (у таблицях) // Інформаційний центр МВС України. – К., 2013. – 45 с.

Отримано 20.10.2014